

MÕNEDEST ÕIGUSE- JA SOTSIAALSE MÕJUMEHHANISMI
UURIMISEGA SEOTUD PROBLEEMIDEST*

Majandusteaduse doktor I. Sildmäe
TRÜ riigi- ja haldusõiguse kateedri professor

Õiguse ja kogu sotsiaalse mehhanismi vastastikune mõju on väga keerukas ja mitmekülgne. Selle tundmaõppimine eeldab õigusteaduse ja rea teiste teaduste piirimaade ühist uurimist. Siit tuleneb juristide ja mitmesuguste teiste teadusharude esindajate koostöö, samuti ka õigusteaduslikes uurimustes rakendatavate meetodite laiendamise ja täiendamise vajadus.

Lähtealuseks on seejuures marksistlik-materialistlikud seisukohad olemise ja teadvuse suhte küsimuses. Ühiskonna ja inimteadvuse arengus on primaarse tähtsusega materiaalne tootmine. Ühiskondlik olemine on aluseks inimühiskonna teadvuse arengule. Ta määrab sotsiaalsete klasside ühiskondliku teadvuse põhijooned. Ühiskondliku tootmise aste ja inimeste koht tootmises kujundavad aga nende ühiskondliku teadvuse, mis on aluseks nende ühiskondlikule tegevusele. "Marx vaatab ühiskonna arenemisele kui loodusloolisele protsessile, mis allub seadustele, mis mitte ainult ei sõltu inimeste tahtest, teadvusest ja kavatsustest, vaid vastupidi, mis määravad nende tahte, teadvuse ja kavatsused."¹

Samal ajal on klassikud korduvalt rõhutanud, et majanduse primaarsus ei välista teiste tegurite mõju inimteadvusele ja selle igasuguseid kõrvalekaldumisi. K. Marx ja F. Engels kritiseerisid niinimetatud majanduslikku determinismi kui vulgariseerimist, püüdu viia kõik tagasi majandusele või tuletada sellest, "materialistid (marksistid) olid esimesed sotsialistid, kes tõstsid esiplaanile mitte ainult ühiskondliku elu majandusliku külje, vaid selle kõigi külgede analüüsi vajaduse küsimuse."² Avaldab ju majandus mõju mitte ainult otse ja üheselt, vaid ka vahendatult ja mitmeselt. G.V. Plehhanov pidas just väga huvitavaks, kuidas majanduse kuiv skelett kattub sotsiaal-poliitiliste vormide elava ihuga, ja seejärel - ja see on ülesande kõige huvita-

*
1 Ettekanne, peetud 1969.a. 26. oktoobril.
2 V.I. L e n i n . Teosed. 1. kd., lk. 145.
Samas, lk. 140.

vam, kõige haaravam külg - inimlike ideede, tunnete, püüdluste ja ideaalidega.³

Teadvus, mis on inimese ühiskondliku tegevuse aluseks, on ühiskondliku iseloomuga. Teda mõjutavad väga mitmesugused sotsiaalsed nähtused, põimudes siin üksteisega ja avaldades üksteisele mõju. Samal ajal ei välista inimteadvuse ühiskondlik iseloom selle väga suuri individuaalseid, grupilisi jm. iseärasusi. Majanduslik reguleerimine, olles küll peamine, on stiihilist laadi, toimib statistika seaduste (jaotuse) alusel, s.t. oluliste kõrvalekaldumistega keskmisest. Piltlikult võiks seda teatud tinglikkusega võrrelda üksiku sääse asendi määramisega sääseparves, s.t. parve piirides, mitte väljaspool seda. Ühiskonnateadused ei saa anda seadusi, mis kehtiksid iga juhu kohta, vaid annavad printsiipe, mis ilmnevad suurte arvude seaduspärasuse tingimustes. See, mis leiab kinnitust suurte sotsiaalsete mõõtmete juures, ei leia alati kinnitust üksikult võetud sotsiaalses situatsioonis, üksikult võetud sotsiaalsete muutuste mehhanismis. Mida rohkem suurtelt sotsiaalsetelt nähtustelt ja gruppideelt allapoole - üksiku poole, seda suuremat osa hakkab etendama eripära - individuaalsus. V.I. Lenin märgib: "Determinismi idee, määrates kindlaks inimese toimingute paratamatuse ja heites kõrvale rumala loba tahtevabadusest, ei hävita sugugi ei inimese mõistust ja südametunnistust ega tema tegevuse hindamist. Hoopis vastupidi: ainult deterministlik käsitus võimaldab ranget ja õiget hindamist, mitte aga ükskõik mille veeretamist vaba tahte kaela. Samuti ei võta ka ajaloolise paratamatuse idee sugugi pinda isiku osalt ajaloos: kogu ajalugu koosnebki isikute tegudest, kes kahtlemata kujutavad endast tegelasi."⁴ Mõistes üldiste ühiskonnaseaduste esmast osa arengus, ei tohi me jääda sellele tasemele, vaid peame liikuma järk-järgult üksiku poole. Seda teha on raske. Ammu on teada, et suurte massiliste nähtuste mehhanismi on kergem kirjeldada kui tema üksikosade oma. Arme liikumine allub üldisematele seaduspärasustele ja seda on lihtsam üldjoontes ette arvata kui iga üksiku rühma või sõduri konkreetset tegevust, sest seal etendab suure-

3 Г.В. Плеханов. Сочинения. Т. УП, стр. 231.

4 V.I. L e n i n . Teosed. 1. kd., lk. 138.

mat osa isikupära, juhuslikkus jne. Kuid asjaolu, et seda uurida on raske, ei tähenda, et seda ei peaks püüdma teha. Vastasel juhul sarnaneksime meie inimesega, kes pimedas kõrvaltänavas kaotatud kella otsib laterna alt, sest seal on valgem, kuid pimedas peituvat ei leia üles valguse käes.

Üksiku kõrvalekaldumise põhjusi üldisest ei maksa aga otsida mitte üldises, vaid selle avaldumises üksikus. "Üksik ei eksisteeri teisiti kui selles seoses, mis viib üldisele. Üldine eksisteerib vaid üksikus, üksiku kaudu. Igasugune üksik on (niisugune või teisiti) üldine. Igasugune üldine on osake (või külg või olemus) üksikust. Igasugune üldine hõlmab kõiki üksikuid asju vaid ligikaudu ... Igasugune üksik on tuhandete üleminekute kaudu seotud teist liiki üksikutega (asjadega, nähtustega, protsessidega) jm."⁵ Ja ka mõju avaldamine osale või üksikule ei pea toimuma üldise muutmise kaudu. Selleks aitab mingi konkreetse situatsiooni, instituudi või teguri muutmisest.

Kõik see tingib vajaduse uurida mitmesuguste sotsiaalsete nähtuste ja tegurite vastastikust mõju, seda mitte ainult rahvaste, rahvuste ja klasside tasemel, vaid ka sotsiaalse struktuuri väiksemate elementide ja instituutide viisi, nende peegeldumist ja mõju inimestevahelisele - indiviidi ühiskondlikule tegevusele, sealhulgas ka õigusega reguleeritud tegevusele.

Kõigepealt nimetaksin juristide ja sotsioloogide koostöö vajadust. Mõningad näited selle kohta. Meie majanduse väga kiirest ja ulatuslikust arengust tuleneb selline sotsiaalne protsess nagu massiline migratsioon ja urbaniseerumine. Sellega kaasnevad väga mitmesugused sotsiaalsed nähtused, mis kahtlemata avaldavad mõju ka õiguse poolt reguleeritavatele protsessidele. Meil on vaja teada, milline on näiteks urbaniseerumise mõju teatavate territooriumide elanikkonna, üksikute sotsiaalsete rühmade õigusteadvusele. Kuidas mõjutab migratsiooni pinnalt tekkiv kohalik tööjõu puudus või ülejääk tööõiguslike normide täitmist? Kas ja milliseid muudatusi on vaja teha elamispinna kasutamise reguleerimisse, et see soodustaks migratsiooni arengut soovitavas suunas? Kas sellel on seos kriminaalkuritegevusega ning kui, siis milline?

⁵ V. I. L e n i n . Teosed. 38. kd., lk. 355.

Vaja oleks üksikasjalikult tunda s o t s i a l i -
s e e r u m i s p r o t s e s s i ja selles tänapäeval esinevate
muudatuste mõju inimtegevuse nendele aladele, mida regulee-
ritakse õigusega. Praegu teame me statistika põhjal, et
suurema osa kuritegudest panevad toime 18 - 25 aastased ko-
danikud. See on periood, mil toimub noore inimese üleminek
kodus ja koolis kehtinud reeglilt ühiskondlikus elus keh-
tivate juriidiliste normide sfääri. Miks on see nii? Kas
ja milline on seos nende nähtuste vahel? Selliseid küsimu-
si selgitamata ei oska me midagi öelda sotsialiseerimisprot-
sessi puuduste ja nende mõju kohta kuritegevusele. On mui-
dugi selge, et sotsialiseerimisprotsess on paratamatu.
Sellega kaasneb nii kuritegevus kui ka töökangelaslikkus.
Ja ei saa väita, et ta oleks tervikuna ühele või teisele
põhjuseks. Küll võib selleks aga olla sotsialiseerimisprot-
sessi konkreetne seesugune või teistsugune käik, selle see-
sugune või teistsugune peegeldus indiviidi teadvuses.

Traditsiooniliselt tegeleb õigusteadus sotsiaalse süs-
teemi teatavate, nn. formaalsete elementidega (riik, riigi-
organid, ametiisik). Kuid ühiskondliku regulatsiooni meh-
hanismis on väga suur osa mitmesugustel mitteformaalsetel
sotsiaalsetel instituutidel, gruppidel jne. Kuidas avalda-
vad need ühel või teisel juhul mõju õiguse poolt taotleta-
vate eesmärkide saavutamisele? Kuidas panna neid vastava-
te eesmärkide teenistusse? Selletaolised probleemid eel-
davad vastavaid õigus-sotsioloogilisi uurimisi.

Sellist sotsiaalset nähtust nagu kahe inimese kooselu
- abielu - reguleerib rida õiguslikke norme. Kuid asjaosa-
listele, abielu tugevusele ja abieluliste suhete iseloomule
avaldavad mõju ka konkreetne olukord, milles tuleb elada
(korteritingimused, laste söime paigutamise võimalused jne.),
mitmesugused lähedastest inimestest ja tuttavatest koosnevad
väikesed grupid oma seisukohtade ja töökspidamistega, abi-
elupoolte elukutsed, elukutse väärtuste iseloom, abikaasade
venus ja veel paljud muud tegurid. Ilma sotsioloogiliste
uurimisteta saame me konstateerida vaid lahutamiste kõrget
protsenti ning oma isiklike muljete põhjal avaldada subjek-
tiivset arvamust selle põhjuste kohta. Kuid ei ole ju pe-
rekonnaõiguse ülesandeks ainult abielude registreerimise ja
lahutamise korra määramine ning juriidiliste sanktsioonide

loomine. Tema eesmärgiks on tugeva ja püsiva perekonna kindlustamine. Selleks on vaja tunda mitte ainult perekonnaõiguslike normide rakendamise juriidilist mehhanismi ja opereerida mitte ainult juriidiliste sanktsioonidega, vaid tunda ka nende sotsiaalset mõjumehhanismi ning tegureid, mis loovad tugeva või nõrga - puruneva perekonna. Me peame hästi tundma seda, mida me juriidiliste vahenditega mõjutame ja kuidas seesugune või teistsugune juriidiline mõjutamine toimib tegelikult.

Niisama oluline kui isegi mitte veel tähtsam on negatiivsete nihete põhjuste ja neid soodustavate tegurite jms. kõrval tunda n.-õ. positiivsete "kõrvalekaldumiste" mehhanismi. Ei ole ju õigusteaduse ülesandeks üksnes õiguserikkujate karistamine, vaid selleks on ka õiguserikkumiste vältimine ning riigi ülesannete täitmiseks maksimaalselt positiivne tegevus. See eeldab aga positiivset käitumist tagavate mehhanismide uurimist ja tundmist. Selline negatiivse (õiguserikkumiste) ja positiivse (eesrindliku tegevuse) võrdlev uurimine võimaldaks paremini ning sügavamalt mõista põhjuslikke seoseid ühiskondlike nähtuste vahel ning neid juriidiliste vahenditega efektiivsemalt mõjutada.

Seejuures on väga oluline mitte jääda õigus-sotsioloogilistes uurimustes nii-öelda väliste tegurite fikseerimismõõtmise pinnale. Välised tegurid võimaldavad esile tuua küll seda, milline sotsiaalne nähtus esineb sagedamini või harvemini teisega koos (näiteks lõhutud perekonnad ja alaealiste kuritegevus; alkoholijoove ja kuriteo toimepanemine), kuid ei peegelda nende põhjuslikku seost kaugeltki alati ega näita, kuidas ühed või teised välised tegurid peegelduvad isiksuse struktuuris, tema teadvuses ja arusaamades. Nagu üldisest ei saa tuletada üksikut kõikides tema eripärades, nii ei saa ka indiviidi või grupi väliste tingimuste põhjal vahetult, ilma iga isiku sisemisi subjektiivseid väärtusi tundmata, otsustada tema tegevuse motiivide üle. Vaid tundes nii üht kui teist, on meie oletused põhjuslike ja muude seoste iseloomu kohta tööpärasemad.

See aga on eriti oluline selliste probleemide uurimisel kui ideoloogia mõju inimese teadvusele (ka õigusteadvusele), väliste sotsiaalsete normide (ka õigusnormide või printsiipide) kasvamine sisemisteks normideks, nende kin-

nistumine jne. Sellega oleme me jõudnud isiksuse probleemi juurde. Sellel üksikasjalikumalt peatumata tahaksin mainida vaid niipalju, et inimestes väärtuste ja orientatsioonide kujunemist tundmata on raske otsustada ka nende tegevuse ja tegude motiivide üle. Kuid eks peab ju ka õigus kaasa aitama inimestes õigete väärtuste ja orientatsioonide kujunemisele, sest ainult sellel teel võime saavutada soovitatavatele tulemustele jõudmise õigete tegevusmotiivide alusel ja ilma suuremate konfliktsituatsioonideta (juriidiliste konfliktideta). Et see kõik sugugi iseenesest alati õigesti ei kulge, selle kohta on näiteid tegelikkuses. Arendades materiaalselt stimuleerimist kui liikumapanevat jõudu, kujunevad vastavalt ka inimeste arusaamad, väärtused ja orientatsioonid. Kuid nagu nähtub mõnede kalurikolhooside ja kolhooside praktikast, ei too materiaalsed stiimulid teatud astmest alates enam kaasa töötootlikkuse tunduvat kasvu. Väärtuste ja orientatsioonide väärarengut näitab ka see, et kõrvuti sissetulekute kasvuga suureneb oluliselt alkoholi tarbimine.

Huvitav on märkida, et Ameerika Ühendriikide tuntud majandusteadlane J. Galbraith väidab ühe kaasaegse nähtuse-na seelses ühiskonnas majandusliku tegevusmotiivi (stimuli) osatähtsuse vähenemist teatud osa elanikkonna hulgas.⁶

Loomulikult ei tähenda see kõik seda, et me peaksime materiaalsest stimuleerimisest üldse loobuma, kuid vaja on tunda nii tema häid kui ka negatiivseid külgi inimeste käitumisele. Selleks ei ole vaja oodata, kuni see käitumine ilmneb, et siis katse-eksituse põhjal otsustada, mis edasi teha. Vahel viidatakse V.I. Lenini väitele, et reaalsete inimeste mõtete ja tundmuste üle peame otsustama tegude järgi⁷, ning tehakse siit järeldus, nagu ei saakski inimese olemust enne tegu uurida. Meie arvates tähendab V.I. Lenini väide seda, et inimesele ei või inkrimineerida tegusid, mida ta veel ei ole sooritanud, vaid tema mõtetest ja tundmustest lähtudes; või teda karistada, eeldades, et inimene tulevikus võib sellise teo sooritada. Kuid see ei tähenda, et inimest

6 Д.И. Геллерт. Новое индустриальное общество. М., 1969, стр.174 и др.

7 V.I. L e n i n . Teosed. 1. kd., lk. 367.

ei võiks mingil muul viisil kui ainult tegude põhjal u u r i d a selleks, et tema tegutsemise suunda ette näha. Hea võimaluse selleks annab isiksuse struktuuri, konkreetsete inimeste väärtuste ja orientatsioonide uurimine.

Samasugune vajadus ilmneb ka siis, kui me tahame teada, kuidas inimene juriidilisi norme-prinssiipe omaks võtab. Ehk teisiti öeldes - kuidas muutuvad välised sotsiaalsed normid inimese sisemisteks normideks, s.t. normideks, mida ta täidab n.-ö. vabatahtlikult, mitte aga ainult välise sanktsiooni ähvardusel.

Meil on mõningaid teadmisi selle kohta, kuidas üldiselt toimub sotsiaalse normi areng fülogeneesis ja ontogeneesis. Teame, et algul on lihtsalt keelud ja käsud, siis tulevad neid üldistavad reeglid ja prinssiibid, millele lisanduvad mitut laadi väärtused (hea-halb; õige-vale; õilis-mitteõilis jne.). Juriidilisel normil on lisaks veel riiklik sanktsioon. Teame ka, et mõnedel inimestel on veendumused väga sageli mitte sügavamal kui keeleotsal,⁸ teistel aga võivad veendumused olla küllalt tugevad, et viia inimest nende eest võitlema isegi elu hinnaga. Kõikidel aegadel on olnud inimesi, kes on andnud elu väga mitmesuguste ideaalide-tõekspidamiste eest. Niisamasugust erinevat suhtumist näeme me ka juriidilistesse normidesse. Ühele piisab vaid sellest, et mingi asi on jäetud ripakile, halvasti valvatud või hoopiski ilma valveta, ja varastamist keelav seisukoht laguneb. Teine annab aga elu, et päästa sotsialistlikku omandit. On vist täiesti selge, et teisel juhul ei määra inimese suhtumist sotsialistlikku omandisse ja tema tegevust mitte juriidilisele normile iseloomulik sanktsioon, vaid sügavamad sisemised veendumused. Mitte asjatult ei rõhutanud G. Hegel kõlblus- ja moraalinormide omaksvõtmist käsitledes, et esimesel perioodil on kõige tähtsam ema kasvatus, kuna moraal peab olema istutatud lapsesse kui tunne.⁹

Kuidas on lood juriidiliste normide omaksvõtmisega? Millisel tasemel olevad normid "töötavad" kõige paremini -

⁸ V. I. L e n i n . Teosed. 13. kd., lk. 56.

⁹ A. Г е г е л ь . Соч. VII, стр. 204.

kas konkreetse käsu-keelu, printsibi või väärtuste ja milliste väärtustega seotud tasemel?

Nähtavasti on siin küllaltki olulised erinevused sõltuvalt normide iseloomust. Kriminaalõigus, valdavalt keelavate normidega, ei eelda seda, et iga kodanik peaks kõiki norme teadma. Isik tegutseb õiguspäraselt ka siis, kui ta on omaks võtnud teatud printsibiid, mis keelavad teda varastamast, tapmast jne. Hoopis teine asi on normidega, mis eeldavad aktiivset positiivset tegutsemist. Siin lahendatakse printsibi tasemel küsimus sellest, kas neid norme üldse täita ja kui hoolikalt neid täita. Täitmine ise aga eeldab normide täpset tundmist. Normide puhul, kus inimesel enesel on otsustada, kas astuda õigussuhtesse või mitte, määravad printsibiid ja väärtused tegutsemise põhijooned (kas anda kellelegi laenu või mitte; kellele oma maja pärandada), kuid otsustuse konkreetne elluviimine eeldab jällegi normide tundmist. Erinevate normiliikide täitmisele suunatud tegevus rajaneb erineval sotsiaalsete väärtuste ja orientatsioonide mehhanismil ja ka erineval psühholoogilisel mehhanismil.

Sellel tasemel puutume kokku ka psühholoogia probleemidega. Millised psühholoogilised tegurid mõjutavad aktiivset tegevust nõudva normi täitmist, millised aga teatud tegevusest hoidumist nõudva normi täitmist? Milline osa on tahtelistel omadustel ühel ja teisel juhul? Me teame, et inimese poolt vastuvõetavas otsuses (aga juriidilise normi täitmine on kõige tihedamalt seotud seesuguse või teistsuguse otsusega) põimuvad teadmised, emotsioonid, harjumused, tahe. Mida arenenum isiksus, seda suurem osa on tema tegevuses ideelistel motiividel. Kuid siit tuleneb ka vastupidine tõde, mida sugugi ignoreerida ei või.

Nende ja teiste selliste aspektide tundmine võimaldaks meil arendada õigusfilosoofia tunnetusteoreetilist osa, mis praegu on üks mahajäänumaid.

Psühholoogiliste probleemide tõstatamine õigusteadlaste ette ei tähenda mitte loobumist teadvuse, sealhulgas ka õigusteadvuse sotsiaalse olemuse tunnistamisest. Kuid samamoodi väär oleks ka individuaalse teadvuse kujunemises individuaalseid psühholoogilisi tegureid üldse mitte näha. Materialistidena tunnistame me mateeria liikumise bioloogi-

list, füsioloogilist, psüühilist jne. vormi. Seega siis rajanevad ka inimeste bioloogilised, füsioloogilised, psühholoogilised jne. erinevused materiaaletel nähtustel - ei ole idealistlikud.¹⁰ Küll võivad aga idealistlikud olla nende nähtuste väärad tõlgendused, nendele ülemäärase või isegi esmase osa omistamine.

Nii peavad eksestentsialistid isikuse kujundamisel peamiseks sisemist, isiklikku, psühholoogilist faktorit ja alahindavad väliseid tegureid. Teised absolutiseerivad väliseid mõjutusi. Kolmandad väidavad, et leiab aset välise ja sisemiste faktorite mehhaaniline ühendamine (süü kuulub ka freudism). Marksism on seisukohal, et toimub sotsiaalse ja bioloogilise kogemuse vastastikune vahendamine (взаимоопосредование). Küllalt piltlikult kirjutab A. Kitaigorodski: "Kasvatus etendab tohutu tähtsat osa. Ent üks asi on see, kui inimest kujundades tuleb tegutseda risti vastu tema kaasasündinud iseloomule (see on niisama hea, kui hobune kahel jalal kõndima õpetada: kasvataja töövaev on hiiglaslik, ent rõõm, mida loom sellest ebaloomulikkusest oskusest saab, on üsnagi kaheldav). Hoopis teine asi on aga töövaev, mis kulutatakse sünnipäraste kalduvuste edasiarendamiseks: selle tulemuseks on kasvataja rõõm, kasvandiku õnn ja kasu ühiskonnale."¹¹

Riigi ja õiguse tekkimisel ning arenemisel on primaarne osa majanduslikul baasil ja ühiskondlikul aspektil, mitte aga individuaalsel teadvusel või psühholoogial. Õigusnormi konkreetsetel täitmisel on aga majandusliku baasi ja ühiskondliku teadvuse kõrval oluline osa mitte ainult konkreetsetel majanduslikul olukorral, selle individuaalsel tõlgendamisel, vaid ka indiviidi psüühilistel omadustel. Just inimese teadvuses põimuvad teda mõjutavad sotsiaalsed ja bioloogilised tegurid, andes küllalt erinevaid sulameid, kus "räbuaine" protsent võib olla erinev, kuid - psühholoogilise patoloogia juhte kõrvale jättes - mitte kunagi määrav.

¹⁰ Вт. В.И. Черныш. Информационные процессы в обществе. М., 1968, стр.7.

¹¹ А. Китагородски. Фүüsика он мину елукутсе. Тлн., 1969, лк. 41.

Kes nende õigus-sotsioloogiliste ja psühholoogiliste probleemidega siis tegelema peab? Kas ka juristidel on siin oma osa ja ülesanded? Kui me asume seisukohale, et juristi ülesandeks on tegelda ühiskondlike suhete mõju mehhanismi uurimisega ainult juriidilisest faktist alates ja ainult selle mõjutamise juriidilise mehhanismiga, siis on see ühekülgne. Õigus, tulenedes kogu sotsiaalsest tegelikkusest, avaldab mõju samuti kogu sotsiaalsele korrale, mitte ainult konkreetsete õigussuhete reguleerimise kaudu, vaid väga ulatuslikult ka väljaspool neid konkreetseid suhteid. Kõige ilmekam on see keelavate (näiteks kriminaalõiguslike) normide puhul, samuti omandiõigust kaitsevate normide, aga ka mõnede konstitutsiooni normide juures, kus soovitatav eesmärk saavutatakse ilma konkreetsesse õigussuhtesse astumise ta. Sest üks avalda õigus inimesele mõju ju teadvuse tasemel (kaudu), s.t. juba enne seesuguse või teistsuguse teo sooritamist. Pärast konkreetse teo sooritamist on õiguse ülesandeks selle teo kvalifitseerimine ja ettenähtud järelduste (sanktsiooni) rakendamine. Need on kaks erinevat teadvusele mõju avaldamise taset. Seejuures keelavate normide puhul me taotleme, et mõjutamise tulemusel esimesel tasemel vastavat keelatud tegu ei järgneks. Käskivate normide puhul aga vastupidi, peab mõjutamine esimesel tasemel viima positiivse, ettekirjutatud teo sooritamisele ja just võimalikult heale sooritamisele. Nii näitaks ei ole tööõiguse eesmärgiks tervikuna mitte ainult tööalaste suhete reguleerimine ja tekkivate konfliktide lahendamine, vaid ka selle saavutamine, et iga töötaja hästi töötaks, et töö muutuks valdavale osale terve organismi vajaduseks. Selleks aga on vaja põhjalikult tunda seda sotsiaalset ja ka psühholoogilist mehhanismi, mis aitab muuta välise ettekirjutuse (käsu-keelu) inimese sisemiseks vajaduseks (sisemiseks normiks). Vaid seda tundes saame me õigust täie kasu- teguriga kasutada mitte ainult käsu ja keelu piiride määramiseks, vaid juba sügavamaks reguleerimiseks.

Kõik see eeldab juristide osavõttu õigus-sotsioloogilistest ja -psühholoogilistest uurimustest. Väär oleks ootama jääda, et vastavate teadusharude esindajad õigustea-

duse seisukohalt olulised probleemid ise ära lahendaksid ja siis valmis kujul üle annaksid.¹² See ei vastaks teaduse tänapäeva arengu ühele põhitendentsile, mis avaldub seni eraldi seisnud teadusharude integratsioonis.

Vaja oleks meie arvates õigus-sotsioloogilisi ja -psühholoogilisi uurimusi süvendada ja laiendada krimino- loogia kõrval teistele õigusharudele. Ei ole ju tsiviil-, töö-, abielu ja perekonna jm. seadusandluse rikkumiste põhjuste, neid soodustavate tegurite jne. tundmine nende õiguste arendamise seisukohalt põhimõtteliselt mitte vähem oluline kui kriminaalõiguslike õiguserikkumiste puhul. Li- saks sellele oleks väga huvitav teada ka positiivset tegu taotlevate normide elluviimist soodustavaid ja takistavaid tegureid, et neid omavahel võrrelda. Ja seda kõike mitte ainult väliseid objektiivseid tingimusi fikseerival tase- mel, vaid ka asjaosaliste sisemiste väärtuste, orientatsi- oonide tasemel ning kõige selle seost ühelt poolt sotsiaal- sate mõjumehhanismidega, teiselt poolt psüühikaga.

Loomulikult tuleb seejuures vältida mitmesuguste va- nade ja uute formaalsete sotsioloogiliste ja psühholoogi- liste õigusteoreetiliste väärkontseptsioonide vigu. Mõis- tes hukka õiguse ja õigusteadvuse tuletamise indiviidi psüühikast, nii nagu see esines L. Petražitskil¹³, N. Kor- kunovil¹⁴, G. Šeršenovitšil¹⁵ ja variatsioonidega ka selle suuna tänapäevastel esindajatel, ei saa ometi ka indiviidi- de psüühika eripära täiesti ignoreerida. Ja kui me mõista- me normativismi hukka sellepärast, et ta ei näe õiguse sot- siaalset päritolu-olemust, siis peame olema järjekindlad ning ka õiguse ja üksiku normi elluviimisel jälgima k o - g u sotsiaalset mehhanismi, mitte aga ainult ühte jurii-

12 О.С. И о ф ф е. Юридические нормы и человеческие поступки.- Сб. Актуальные вопросы советского гражданского права, М., 1964, стр. 48. С.С. А л е к с е в. Меха- низм правового регулирования в социалистическом госу- дарстве, М., 1966 стр. 16. Насущные задачи юридической науки. - "Коммунист", 1964, № 12.

13 Л.Н. П е т р а ж и ц к и й. Теория права и госу- дарства в связи с теорией нравственности. СПб., 1909, стр. 105.

14 Н.М. К о р к у н о в. Лекции по общей теории пра- ва, изд. УШ. СПб, 1908, стр. 276.

15 Г.Ф. Ш е р ш е н о в и ч. Общая теория права. Вып. I. М., 1910, стр. 133.

dilist osa sellest mehhanismist. Kartus kalduda ühte või teise ekslikku härmusesse ei tohi põhjustada seda, et me nende küsimustega üldse ei tegeleks.

Õiguse sotsiaalsühholoogiliste aspektide käsitlemine eeldab ka õiguse uurimiseks rakendatavate meetodite ringi laiendamist. Iga teaduse arengu üks suundadest seisneb ju selles, et püütakse toetuda täpsematele, täiuslikumatele teadustele, rakendada täpsemaid meetodeid. "Sageli räägitakse, ja mitte asjatult, et teadus areneb tõugetega, sõltuvalt edust, mida toob meetodika. Iga meetodika edusammuga me nagu tõuseksime astme võrra kõrgemale, millelt avaneb meile laiem horisont seni nähtamatute esemetega",¹⁶ arvas I. Pavlov.

Kui looduseadused avalduvad alati ühtviisi fataalse määratletusega, siis ühiskonna seadused avalduvad inimeste tahtliku tegevuse kaudu, mis ei ole fataalselt määratud. Selles tegevuses põimuvad üldised ja põhilist määravad seaduspärasused vähem üldistega (selles mõttes, et nende tähtsus on vähem üldine, mitte aga kehtivus) ja juhuslikkusega, andes kokku väga kirju pildi. Selle pildi võimalikult täielikuks lahtimõtestamiseks on vaja tunda nii üldist, vähem üldist kui ka üksikut. Piltlikult võiks seda võrrelda armee juhtimisega. Armee juhtimiseks on vaja tunda sõjapidamises üldisema tähtsusega seaduspärasusi kui roodu või jao juhtimiseks. Need suured seaduspärasused on sõjas armee saatust määravad. Kuid ainuüksi nende tundmisest ka ei piisa. Üksiku rühma või jao saatust lahingus ei määra mitte ainult need suured seaduspärasused, vaid ka paljud teised tegurid - seaduspärasused, mille tundmisest või mittetundmisest sõltub asjaosaliste saatust väga paljugi ja mis oluliselt mõjutavad ka armee poolt saavutatava võidu hinda. Siit tuleneb vajadus deduktiivse lähenemise kõrval oluliselt suurendada induktiivsel lähenemisel rajanevate meetodite osa õigusteaduses.

Sellega seotud on küsimus ühiskondlike nähtuste "mõõtmisest" ja saadud andmete matemaatilisest töötlemisest. Meie leiame kõikidel suurte ühiskonnateadlastelt viiteid sellele, et nad on pidanud vajalikuks läheneda ühiskonna teadustele kui täppisteadustele. Juba Saint Simon oli arvanud, et "ühiskonna uurimine on vaja viia katsetel rajane-

¹⁶

И. П. Павлов. Полное собр. соч. Т. II, 1951, стр. 22.

vate teaduste hulka". V.I. Lenin teoses "Mis on rahvasõbrad", avaldab seisukoha, et teaduslik ühiskonnale lähenemine tähendab ühiskondlike nähete analüüsimist loodusteadusliku täpsusega. Üldtuntud on P. Lafargue sõnastuses antud K. Marxi mõte, et teadus saavutab vaid siis täiuslikkuse, kui temal õnnestub kasutada matemaatikat.¹⁷ Klassikalised õigusteaduslikud meetodid ei kasuta ei ühiskondlike nähtuste "mõõtmist" ega ka matemaatikat. Mitmesuguste statistika andmete (näiteks kohtustatistika) kasutamine on sammuks sinnapoolse. Kuid nendes andmetes peegelduvad kvantitatiivselt asetleidnud faktid. Kriminoloogilised uurimused lisavad siia tavaliselt andmed kurjategija isiku, tema elutingimuste jne. kohta, püüdes siis leida seoseid fikseeritud objektiivsete näitajate vahel. Kuid niisamuti kui armee liikumisest ei saa tuletada iga üksiku sõduri liikumist, nii on ka indiviidi suhtes väliste tingimuste põhjal väga raske näha põhjuslikke seoseid. Selleks on vaja teada inimese tegevust määravaid sisemisi väärtusi ja orientatsioone. Sest üks ja sama väline tegur võib erinevatele inimestele mõjuda hoopis vastupidiselt. Ja kuna seejuures kehtib teatud statistiline jaotus, siis võib see uurija pilgu eest põhjuslike seoseid tumestada ja varjata. Kuid tundes nii väliseid objektiivseid tingimusi kui ka nende subjektiivseid hinnanguid, saame teha juba sügavamaid järeldusi põhjuslike seoste kohta. Kuigi see isiksuse subjektiivsete väärtuste väljaselgitamine on väga raske ja nende hindamine mitte vähem keerukas, on see ainus tee, mis võimaldab tunnetusel liikuda tema normaalset teed - üksikult üldisele ja sealt tagasi üksikule, nüüd juba kõrgemal tasemel.

Omaette probleemina tõuseb siit nende väliste objektiivsete tingimuste soovitavas suunas muutmine ja inimeste tegevust reguleerivate subjektiivsete väärtuste õige kujundamine. See eeldab juba koostööd sotsiaalse planeerimise spetsialistide ja pedagoogidega.

Ei ole kahtlust, et õiguse mõjumehanismi laiem uurimine kui ainult tema juriidilise mehhanismi uurimine aitab meil sügavamalt tungida nii üldistesse suurtesse seaduspärasustesse kui ka nende konkreetsetesse avaldumisvormidesse ning avaldada soovitavat mõju inimesele sotsiaalse mõjumehanismi kõikide astmetega.

¹⁷ Воспоминания о Марксе и Энгельсе. М., 1956, стр.66.